

СОЦІОЛІНГВІСТИЧНІ ТА СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ІДІОМ У ТВОРАХ Д. ЧОСЕРА ТА У. ШЕКСПІРА

У соціолінгвістичному плані архаїчні ідіоми у творах Д. Чосера та У. Шекспіра відносяться переважно до сфер мисливства, військової справи, азартних ігор та інших захоплень. У когнітивному аспекті такі фразеологізми заповнюють смислові лакуни, які змінили свій вираз у сучасній англійській мові. Семантична стійкість ідіом ґрунтується на прозорості порівняльних структур та метафоричності пов'язаної із культурним фоном.

Вивчення особливостей фразеологічних одиниць (ФО) належить до найпоширеніших напрямів лінгвістичної науки, оскільки саме в ідіомах кристалізується культурний фон комунікативної спільноти. Незважаючи на численні праці, в яких висвітлюються структурні, семантичні, функціональні та ін. особливості ФО на матеріалі різних мов, вивчення архаїчних ідіом, особливо в соціолінгвістичному та смисловому аспектах, залишається неадекватним. Таке дослідження є важливим стосовно подальшої розробки теорії ФО щодо їх класифікації, критеріїв стійкості, структури, семантики тощо. Цей аналіз має і практичне значення з огляду використання його результатів у курсах вищої школи з історії мови, стилістики, лексикології.

У публікаціях останніх років вітчизняні вчені приділяють значну увагу лінгвістичним та екстралінгвістичним аспектам ідіом. Наприклад, І. І. Гуменюк порівнює ступені деактуалізації ФО, які позначають червоний колір в українській та англійській мовах [1: 146-8], О. О. Чорновол-Ткаченко аналізує образні метафори влади [2: 67-70], Н. А. Оніщенко розглядає метафоричну репрезентацію концепту *людина* в німецькомовних афоризмах [3: 72-77]. Проте, комплексні релевантні характеристики архаїчних ідіом, особливо порівняння їх із сучасними еквівалентами, залишаються нерозкритими.

Мета цієї статті – висвітлити соціолінгвістичний, когнітивний та семантичний аспекти архаїчних ідіом, поширених у творах Д. Чосера [4] та У. Шекспіра [5] співвідносно сучасних еквівалентів англійської мови.

Особливої уваги заслуговують ідіоми, які відображають соціальну орієнтованість суспільства, професійні сфери, захоплення, заботи, тощо, інакше кажучи – культуру Середніх Віків. Наприклад, персонаж "Кентерберійських оповідань" Д. Чосера The Wife of Bath зауважує *"With empty hand men may none haukes lure"* (The Wife of Bath's Prologue. 415) *"Men cannot lure hawks with empty hand"*. Цей вираз має пряме відношення до соколиного полювання. Як підкреслює Н. Дрейк [6: 125], це заняття було впроваджене у Велику Британію у VIII ст. та до початку XVI ст. залишалося привілеєм знатних осіб, і лише потім "охопило поміщиків та йомів". Соколине полювання було цілою наукою, яка включала деталі щодо птиці, тренування соколів, виду охоти (пішки чи вершки), тощо. *Eyas*, наприклад, це молодий сокіл, винятний із гнізда для тренування, а архаїзм *eyas-musket* означало "жвава дитина", наприклад:

"Mrs. Ford. How now, my eyas-musket! what news with you?" (The Merry Wives of Windsor. III. iii 21-22).

"...but there is, sir, an aery of children, little eyases, they cry out on the top of question". (Hamlet. II. ii. 362-364).

Вираз *between hawk and buzzard* "щось невизначене" стосується різниці між добрим мисливським соколом та некорисним типом і вживається в сучасній англійській мові.

Гамлет звертається до своїх друзів Гораціо та Марцелло із словами *come, bird, come (I. V. 115)*, так мисливці зазвичай кликали птиць. Клаудіус, задумуючи із Лаертом вбити Гамлета, говорить:

*"If he be now return'd,
As checking at his voyage, and that he means
No more to undertake it". (ibid. IV. vii. 61-63).*

Тут йдеться про вираз *to check at the fist* "відмовлятися слухати команду (про сокола)".

Мисливство також належало до найвідоміших захоплень у Середні Віки, яке навіть набуло більшої популярності із розвитком вогнепальної зброї. Воно залежало від стилю, місця та інших якостей полювання, нерідко за допомогою собак. Особливо це стає помітним у XIV-XVI ст.:

*"For in this world nys dogge for the bowe
That kan an hurt deer from an hool yknowe". (The Friar's Tale. 1369-1370).
"Because in this world there is no a trained dog to accompany an archer
To know a wounded deer from unwounded one".
"And eek to Januarie he gooth as lowe*

As evere did a dogge for the bowe". (The Merchant's Tale. 2013-2014).

"And then to January he goes so docilely

As a trained dog to accompany an archer".

У трагедії Гамлет (IV. v. 109-110) порівнює бунтівників на чолі із Лаертом із собаками на хибному сліді:

"How cheerfully on the false trail they cry!

O! this is counter, you false Danish dogs!". (Counter – собака, яка біжить

протилено дичині).

Поєднання двох мисливських виразів має місце в Комедії Помилки:

"A hound that runs counter and yet draws dry-foot well

One that, before the judgment, carries poor souls to hell". (IV. ii. 34-40).

Тут: *to draw (hunt) dry-foot* "йти з слідом звіра за запахом" та *to run counter* (вище) створюють фігуративний ефект безсоромної людини.

Стародавній вираз в Комедії Помилки (V. v. 263-264) *when night dog run all sorts of deer are chased* схожий на сучасну ідіому *all cats are gray in the dark*.

Д. Чосер також часто вдається до мисливських термінів, наприклад *prikyng* "полювання на зайця за його слідами" та *huntung for the hare* (General Prologue, 191).

Мисливець нерідко наражався на небезпеку, коли мав добивати пораненого звіра, особливо оленя. Архаїчний вираз *horn-mad* (раніше *wood-mad*) "шалений" відображає цю ситуацію поруч із *mad as a buck*, E.g.:

"Though what I am I cannot avoid, yet to be what I would

not, shall not make me tame: if I have horns to

make me mad, let the proverb go with me; I'll be

horn-mad". (The Merry Wives of Windsor. III. v. 154-158).

"It would make a man mad as a buck to be so

bought and sold". (The Comedy of Errors. III. i. 71-72).

Дичину гонять у напрямку, звідки дує вітер, щоб вона не відчула пастки, наприклад:

"To withdraw with you: why do you go about to recover the

wind of me, as if you would drive me into a toil [=trap]". (Hamlet. III. ii. 367-369).

Птицю зазвичай ловили на липку віскозну масу (*lime*), яку виготовляли із кори падуба (гостролиста). Ця практика відображена в багатьох метафоричних виразах, де йдеться про надмірну людську довірливість та брак досвіду:

"Poor bird! thou'dst never fear the

net nor lime,

The pit-fall nor the gin". (Macbeth. IV. ii. 34-35).

"You must lay lime to tangle her desires

By wailful sonnets, whose composed rimes

Should be full-fraught with serviceable vows". (The Two Gentlemen of Verona III. ii. 68-70).

"O limed soul, that struggling to be free

Art more engaged!" (Hamlet III. iii. 68-69).

Вальдшнепи зазвичай були легкою здобиччю, і це слово стало символом довірливої людини, простака:

"Oph. ... 'With almost all the holy vows of heaven".

Pol. "Ay, springs to catch woodcocks, I do know". (Hamlet. I. iii. 114-115).

Windlass колись означав цеп, в яку ловили дичину, і в метафоричному значенні – "хитрий виверт", наприклад:

"Your bait of falsehood takes this carp of truth;

And thus do we of wisdom and of reach,

With windlasses..." (ibid II. i. 63-65).

Окрім полювання, в Середні Віки було чимало інших захоплень. Футбол згадується, наприклад, Дроміо Ефезьким із Комедії Помилки (II. i. 83-85):

"That like a football you do spurn me thus?

You spurn me hence, and he will spurn me hither:

If I last in this service, you must case me in leather".

Теніс, у який грали долонями в повітрі, відзначається в Гамлеті (II. i. 59): *"There was a gaming; there o'ertook in 's rouse; There falling out at tennis".* Кеглі також були досить популярними. Полоніус, наприклад (Hamlet. II. i. 65-66), хоче дізнатися правди стосовно свого сина Лаерта завдяки *assays of bias* "непрямими заходами". Цей вираз походить від непрямої лінії, за якою котиться м'яч:

"...and with assays of bias
By indirections find directions out".

Відомий вираз із монологу Гамлета (III. i. 65) *there's the rub* означав, згідно Оксфордського словника (OED), *rub* "перешкода, м'ячу у грі в кеглі, коли той відхиляється від курсу" [7: 1623]. Азартні ігри, у свою чергу, неодноразово згадуються у творах У. Шекспіра. Гамлет говорить про *"marriage vows as false as dicers' oaths"* (III. iii. 44-45). Гравці в кості клялися покинути це заняття, порушуючи кожного разу цю обіцянку. У старовинній грі *loggats*, за поясненням (OED) [7: 991], гравці кидали гравці кидали палки, *loggats*, у стовп, перемагав той, робив це ближче:

"Did these bones cost no more the breeding but to play
at loggats with'em". (Hamlet. V. i. 97-99).

Вирази, які відносяться до військової справи, нерідко підлягають метафоричним трансформаціям. Наприклад, ідіома *to keep fair quarter* with "мати добрі стосунки із ким-небудь", як *"So he would keep fair quarter with his bed (The Comedy of Errors. II. i. 108)*, походить від слова *quarter* "призначена позиція". У трагедії Гамлет (III. iv. 205-209) герой порівнює свою тактику із діями мінера для підриву фортеці, який ризикує підірватися на міні ворога, закладеною нижче:

"Let it work;
For 'tis the sport to have the enginer
Hoist with his own petar: and it shall go hard
But I will delve one yard below their mines,
And blow them at the moon"

Ідіома *point-blank* означає "гарматний вистріл, спрямований горизонтально", а метафорично – "прямо, відкрито", як у наступному, де йдеться про наклепи та обмови, які не щадять нікого:

"And what's untimely done: so, haply slander,
Whose whisper o'er the world's diameter,
As level as the cannon to his blank
Transports his poison'd shot". (ibid IV. i. 40-43).

"Why, this boy will carry a letter twenty mile, as easy as a cannon
will shoot point-blank twelve score". (The Merry Wives of Windsor. III. ii. 32-4).

Серед інших численних тематичних груп відзначимо стрільбу, фехтування, геральдику, право.

Розглянемо тепер когнітивний аспект архаїчних ідіом, зокрема випадок, коли вираз поняття замінюється у сучасній мові. Наприклад, аналогом давнього виразу *to cry aim* "ризикуй, будь сміливим!" у сучасній мові виступає *go for it!*, який походить із американського футболу. А ідіома *Jack-a-Lent* "фігура людини, в яку кидали каміння для розваги", "козел відпущення" є повним синонімом сучасних одиниць *Aunt Sally* (Велика Британія) та *fall-guy* (США):

"You little Jack-a-Lent, have you been true to us?" (The Merry Wives of Windsor. III. iii. 27-29).

Аналогічний приклад стосується ФО *to make a shaft or a bolt of it*, що означала "ризикувати, пан чи пропав". Згідно поясненню OED [7: 155], *bolt* – "коротка та товста стріла", якою стріляли із арбалету, а *shaft* – це була довга стріла для більшого луку (36 дюймів). Тут аналогом виступає сучасна ідіома *make or break*. Е.г.: *"I'll make a shaft or a bolt on't, 'Slid, 'tis but venturing."* (The Merry Wives of Windsor. III. iv. 24-25).

Нерідко такі архаїчні ідіоми не потребують додаткових пояснень, завдяки прозорості їх компонентів. Наприклад, вираз *cut and long tail* "усі види, будь що (від буквального значення "коні та собаки із довгим волоссям") вживається У. Шекспіром як еквівалент сучасним ФО *come rain or sunshine, come hell or high water*. Е.г.:

"Shal. He will maintain you like a gentlewoman.
Slen. Ay, that I will, come cut or long-tail, under the degree of a squire". (ibid. III. iv. 45-48).

В іншому прикладі *still swine eats all the draff*, поширеному в XVI-XVII ст., навіть архаїчний компонент *draff* "залишки, свиняча їжа" не заважає розуміти значення *actions speak louder than words*, е.г.:

"Wives may be merry, and yet honest too:
We do not act often jest and laugh;
'Tis old but true, 'Still swine eats all the draff'". (ibid. IV. ii. 110-112).

Серед інших подібних випадків варто відзначити такі: *to make a shift* "зробити все можливе" (*to do one's best, to pull out all the stops*): "...he took up my legs sometime, yet I made a shift to cast him". (Macbeth. II.iii. 47); *to the utterance* "до кінця" (*to the bitter end*): "...come fate into the list, And champion me to the utterance!" (ibid. III. i. 71); *perpetual durance* "довічне ув'язнення" (Measure for Measure. III. i. 66) – *life imprisonment*; *to bite the law by the nose* "знаходити дірки в законі" (ibid. 107) – *to find the loopholes*; *screw your courage to the sticking place* (Macbeth. I. vii. 60.) "бути хоробрим" (від поняття натягнутої струни в музичному інструменті); *to hold one's dainties cheap* (Comedy of Errors. II. i. 21) "to have little respect for someone", *to set in one's staff* (ibid. 50) "to remain in one's position, to stand pat";

back-friend (*ibid.* IV. i. 37.) "fair-weather friend"; fewness and truth "in a nutshell, in a capsule form", (*Measure for Measure*. II.i. 38-40); in few (*Hamlet*. I. iii. 126) "in short"; to keep counsel (*ibid.* IV. ii. 11) "to keep secret"; out of frame (*ibid.* I.ii.20), "out of order"; to do grace (*ibid.* I.i.131) "to do honor" the pith and marrow (*ibid.* I. iv. 22) "the gist, the brass-tacks, nitty-gritty, bottom-line"; will he, nill he (*ibid.* V. i. 18) "willy-nilly"; last, and as much containing as all these (*ibid.* IV. 87) "last but not least"; to the purpose (*ibid.* V. i. 42) "to the point"; to be out at elbow "to be in a fix"; to have the speed of somebody (*Macbeth*, I. iv. 36) "to get ahead of", та інші.

У Д. Чосера також чимало давніх ідіом, які мають інший сучасний вираз, e.g.:

"Whose that first to mille cometh, first grynt". (The Wife of Bath's Prologue. 389).

"He, who comes first to the mill, first grinds".

Тут еквівалент first come, first served:

"Me list not of the chaf, ne of the stree,

Maken so long a tale as of the corn". (The Man of Law's Tale. 701-702).

"I don't want to say as much about the chaff and straw

As about the corn".

Сучасний вираз – to talk business.

Зупинимося на деяких особливостях семантичної стійкості архаїчних ідіом, тобто на метафоричному переосмисленні. Іноді зустрічаються кальки із французької, to bear in hand "звинувачувати, дорікати" (*maintenir*):

"Of wenches wolde I beren hem on hond (The Wife of Bath's Prologue. 393-394).

"I would accuse them of having many maids"

"In our last conference, pass'd in probation with you,

How you were borne in hand, how cross'd". (Macbeth. III. i. 79-81).

Іноді алюзія стосовно відомих виразів часу відображається в текстах, наприклад:

"Wouldst thou have that

Which thou esteem'st the ornament of life,

And live a coward in thine own esteem,

Letting 'I dare not' wait upon 'I would,'

Like the poor cat I' the adage?" (Macbeth. I. vii. 41-45).

Тут мається на увазі старий вислів *The catte wyll fishe eate, but she wyl not her feete wette* "з'їсти рибу, та не замочити ніг".

Нерідко такі ідіоми є немотивованими, і їх значення може бути зрозумілим лише через енциклопедичні знання культурного середовища. Наприклад, вираз *out of God's blessing into the warm sun* поруч із загальним значенням "у гіркій ситуації" вживався у правознавстві "залишити когось без спадщини", сучасне *to cut off with a shilling*:

"King. 'How is it that the clouds still hang on you?'

Ham. 'Not so, my lord; I am too much i' the sun'. (Hamlet. I. ii. 66-67).

У першому акті трагедії Гамлет говорить про бенкети короля:

"The king doth wake tonight and takes his rouse,

Keeps wassail and the swaggering up-spring reels;" (Hamlet. I. iv. 8-9).

Upspring (з німецької *Hupfauf*) був останнім та найгучнішим танцем перед завершенням весілля.

Проте, порівняльні ідіоми, які відносяться до добре обізнаних, оточуючих людину речей, добре розуміються в контексті, вони вживаються в сучасній англійській мові протягом декілька сторіч:

"Ne that a monk, whan he is recchelees,

Is likned til a fish that is waterlees". (General Prologue. 179-180).

"It is not the case with the monk, who, being careless to his duty,

Is like a fish out of water".

"Grehoundes he hadde as swift as fowel in flight". (ibid. 190-191).

"He had greyhounds as fast as birds in flight";

"His palfrey was as broun as is a berye". (ibid. 207).

"His steed was as brown as berry".

"He was as fressh as in the month of May". (ibid 92).

"Harneised wel and sharp as point of spere". (ibid 114).

"[He was] equipped well and sharp as the point of spear".

*"To wash it white as snow". (Hamlet III. iii. 46).
"O bosom **black as death**!" (ibid 67).*

Таким чином, архаїчні ідіоми у творах Д. Чосера та У. Шекспіра виражають культурний фон середовища того часу. Переосмислення компонентів ґрунтується реаліях епохи, а їх умотивованість – на екстралінгвістичних особливостях. Щодо семантичних аналогій, такі фразеологічні одиниці мають відповідні еквівалентні в сучасній англійській мові. У той же час, ідіоми із порівняльною структурою, які відображають універсальний досвід людини незалежно від часів, є досить прозорими і не підлягають часовим змінам.

Перспектива подальших досліджень у цьому напрямку полягає у комплексному аналізі фразеологічних одиниць у діяхронії на значному текстовому матеріалі із метою визначення їх особливостей порівняно із сучасними ідіомами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Гуменюк І. І. Лінгвістичні та екстралінгвістичні дослідження червоного кольору // Актуальні проблеми філології та перекладознавства. Збірник наукових праць. – Вип. 3. – Хмельницький: ХНУ – 2007. – С. 146-148.
2. Чорновол-Ткаченко О. О. Метафори *влади*, репрезентовані ідіомами суб'єктивної дії // Вісник Харківськ. нац. ун-ту ім. В. Каразіна. – 2008. – № 805. – С. 67-70.
3. Оніщенко Н. А. Метафорична і парадоксальна репрезентація концепту *людина* в німецькомовних афоризмах // Вісник Харківськ. нац. ун-ту ім. В. Каразіна. – 2007. – № 782. – С. 72-77.
4. Chaucer Geoffrey. The Canterbury Tales. – NY: Alfred A. Knopf, 1992. – 607 p.
5. The Complete Works of William Shakespeare. Craig W. J. (ed.). – London: Henry Pordes, 1993. – 1264 p.
6. Drake N. Shakespeare and his times. – NY.: Burt Franklin, 1969. – 659 p.
7. The Compact Oxford English Dictionary / Simpson J. A., Weiner E. S. (eds.). – Oxford: Clarendon Press, 1994. – 2371 p.

Матеріал надійшов до редакції 05.03. 2009 р.

Крицберг Р. Я. Социолингвистические и семантические особенности идиом в произведениях Д. Чосера и У. Шекспира.

В социолингвистическом плане архаичные идиомы в произведениях Д. Чосера и У. Шекспира относятся преимущественно к сферам охоты, военного дела, азартных игр и прочих увлечений. В когнитивном аспекте такие фразеологизмы заполняют смысловые лакуны, которые изменили свое выражение в современном английском языке. Семантическая стойкость идиом основывается как на прозрачности сравнительных структур, так и на метафоричности, связанной с культурным фоном.

Kritsberg R. Ya. Sociolinguistic and Semantic Signatures of Idioms in the Works of G. Chaucer and W. Shakespeare.

Archaic idioms in the works of G. Chaucer and W. Shakespeare refer mainly to shooting, hunting, the military, gambling and other professional interests and pastimes of that period. As for the cognitive aspect, such units fill the logic gaps, being replaced by their counterpart in present-day English. Semantic integrity of the idioms relies both on transparency of their comparative structures and transference related to the cultural background.